

УДК 821.161.2.09:7.036.1] Чижевський Д.
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2022.31.02>

Надія Гаєвська, канд. філол. наук, проф.
ORCID: 0000-0002-9817-3510
e-mail: nmgaevska@ukr.net

Олена Пилипей, канд. філол. наук
ORCID: 0000-0003-4711-0613
e-mail: 19lena78pylypei@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ДМИТРО ЧИЖЕВСЬКИЙ ПРО ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РЕАЛІЗМУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Ідеться про рецепцію Д. Чижевським специфіки розвитку реалізму в українській літературі. Проаналізовано працю вченого "Реалізм в українській літературі" (1956). Акцентується увага на розвитку української мови, розвитку українського реалістичного театру й загалом української культури. Кажучи про розвиток українського реалістичного театру, дослідник відзначає значну роль у цьому І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького, М. Старицького. Водночас аналізується й розвиток театральної справи в Західній Україні того періоду. Простежено історичний контекст появи драматичних творів Лесі Українки, а також окреслено окремі постаті представників реалізму в українській літературі. Д. Чижевський аналізує творчість письменників-реалістів, зокрема Л. Глібова, П. Грабовського, І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького, І. Манжури, О. Пчілки, С. Руданського, В. Самійленка, І. Франка, Я. Щоголіва та ін. Говорячи про роль І. Франка у становленні й розвитку українського реалістичного письменства, Д. Чижевський вказує на те, що Каменяр не лише практик реалізму, а й теоретик, оскільки подавав теоретичне обґрунтування реалізму у своїх працях. Наголошено на особливостях виникнення реалізму, джерелах його появи, розкрито специфіку впливу інших європейських літератур на літературу українську. Д. Чижевським вказано принцип відбору матеріалу для відображення дійсності. Як основну ознаку романтичного стилю виділено метафору, реалістичного стилю – метонімію. Зауважено, що реалізм активніше виявився переважно у прозових формах. Серед тих, хто відійшов від реалізму, дослідник називає імена В. Винниченка, П. Карманського, М. Коцюбинського, В. Пачовського, М. Філянського, М. Чернявського й ін.

Ключові слова: реалізм, романтична література, метафора, стиль, роман, традиції, театр.

Вступ. Питання особливостей розвитку реалізму в українській літературі досить важливе й непросте та потребує подальшого вивчення. Ціннішим матеріалом, який дає своєрідний поштовх для подальших роздумів, є розділ у книзі Д. Чижевського "Реалізм в українській літературі" [2]. Як зауважує М. Наєнко, "Історія української літератури" Д. Чижевського вперше була опублікована 1956 р. у Нью-Йорку, в Україні перевидання її було здійснене 1994 р. Літературний матеріал праці автор обмінив початковим періодом і періодом романтизму. Продовжуючи роботу над цією книгою, він написав також невеликий розділ про літературу українського реалізму. Машинопис його виявлено в архівах ученого і передано для публікації в Україні" [1, с. 4].

Метою статті є розгляд праці Д. Чижевського про специфіку розвитку українського реалізму.

Предмет дослідження – погляди Д. Чижевського на реалізм та особливості його розвитку на українському літературному ґрунті.

Об'єктом є книга Д. Чижевського "Реалізм в українській літературі" (1956).

Історія дослідження питання. Питання виникнення, розвитку й особливостей реалізму в українській літературі активно вивчалось у працях багатьох учених у різні часи, зокрема М. Возняка, О. Гончара, О. Дорошкевича, С. Єфремова, С. Жигун, М. Зерова, М. Костомарова, Н. Ксьондзик, П. Куліша, І. Лімборського, М. Наєнка, Д. Наливайка, С. Переломова, М. Петрова, І. Франка, П. Яценка й ін.

Методологія дослідження. Для розв'язання поставленої проблеми використано такі методи дослідження: системно-естетичний, історико-культурний, історико-порівняльний, комплексний текстуальний аналіз, синтез матеріалу тощо.

Результати дослідження. Наукова розвідка Д. Чижевського "Реалізм в українській літературі" складається з 9 частин, короткої передмови автора, у якій він дає коментар до своєї праці "Історія української літератури", зокрема подає своє розуміння і трактування реалізму в українській літературі: "Працюючи над своєю книгою

"Історія української літератури", я не мав тоді можливостей закінчити її розділом про реалізм, головне через те, що в бібліотеках Європи та Сполучених Держав північної Америки, у яких я працював, бракувало творів українських реалістів. Я хочу тут в іншому масштабі, ніж у моїй книзі, дати хоча б у формі невеликого етюду нарис літератури цього періоду. Розумію, що цей етюд не буде вичерпним та, крім того, він матиме суб'єктивну закраску" [2, с. 17].

У першій частині автор праці наголошує на тому, як письменники-реалісти "відбирають" чи "обирають" матеріал для відображення дійсності. І доходить висновку, що все залежить від цього матеріалу і засобів мови та стилю, які при цьому використовуються. Далі Д. Чижевський пише: "Тепер мусимо відповісти на питання якими засобами користувався реалізм на відміну від романтичного стилю, якому він прийшов на зміну" [2, с. 18]. І далі вчений (Д. Чижевський) дає характеристику романтичному стилю, наголошуючи, що "метафора – улюблена прикраса романтичного стилю. Літературна революція реалізму відмовляється від цього; замість метафоричного стилю романтики, у послідовному реалізмі вживається інша стильова прикраса: метонімія. Замість порівняння об'єкту з іншим, реаліст, залишаючись при об'єкті зображення, переходить від нього до сусідніх речей, до оточення (яке українські реалісти іноді називають російським словом "среда")" [2, с. 19–20]. А це зрештою приводить "реалістів" до збільшення обсягу їхніх творів.

У другій частині Д. Чижевський наголошує на тому, що український реалізм з'явився в дуже важку для України добу: "Він народився в оточенні російського реалізму та не без впливів споріднених течій Західної Європи" [2, с. 20].

Цікаві судження й думки, свої погляди автор праці висловлює на мовне питання, сфери вживання та поширення мови: "Ми можемо, отже, наголосити, що в межах реалізму було дві течії: одна, що вважала лише поширення словника на підставі народної мови; друга, що вимагала поширення засобів мови для служби не лише художній літературі, але і вжитку в ширшій культурній сфері" [2, с. 23].

© Гаєвська Надія, Пилипей Олена, 2022

У третій частині йдеться про те, що перші представники реалізму перебували ще під впливом романтичної літератури, зокрема і творів Т. Шевченка. Д. Чижевський наголошує, що окремі романтичні традиції, їхній відгомін знаходимо у творах Ю. Федьковича, Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького. Автор висловлює погляди на мову згаданих письменників і вважає першим реалістом в українській літературі А. Свидницького. Він писав у четвертому розділі так: "Перший і найпоплідніший представник власне реалізму писав уже в 60-ті рр., але твір його залишався невідомим аж до кінця реалістичної доби; видруковано було тільки 1898 р. Цей перший твір суто реалізму вже майже без усяких елементів романтичної традиції був автобіографічним (до певної міри) романом Анатолія Свидницького" ("Люборацькі") [2, с. 31].

Д. Чижевський аналізує твори Панаса Мирного, підкреслює їхній реалізм і доводить, що у творах письменника "українська мова, хоч би й селянська, могла стати мовою соціально та політично середніх і вищих прошарків суспільства" [2, с. 33].

У п'ятій частині Д. Чижевський звертається до творчості Олени Пчілки. Він зазначає: "З традиціями реалізму Олену Пчілку зближує, зокрема, малювання широких картин та детально зображених дійових осіб, які розкриваються читачеві своїм внутрішнім життям. Оповідання Олени Пчілки, до речі, є добрими джерелами для вивчення українського побуту 70–90-х рр. Пізніше, на початку віку, з'являються у її творах образи нової української буржуазії та нового типу поміщиків-підприємців" [2, с. 36].

Далі Д. Чижевський аналізує творчість М. Старицького, його поезію та прозу. Згадує і Б. Грінченка, Володимира Леонтовича (псевдонім – Левенко), О. Кониського, Т. Бордуляка. Підкреслює, що вони працювали над збагаченням української мови. Згадуючи про Наталю Кобринську, він пише, що це була "безумовно талановита письменниця, що почала з оповідань традиційно-реалістичного характеру з народного життя, але вже у 90-х рр. писала також оповідання та "казки", що своїми психологічним та символічним змістом наближаються до українського модерну, який, до речі, не відірвався "революційно" від реалізму (як це було у поляків та росіян)" [2, с. 40].

Значний обсяг у цьому розділі відведено творчості І. Франка. І. Франко цілком поділяв погляди на розвиток мови Олени Пчілки та тих, хто стояв на тих самих позиціях. Він відіграв не лише для галицької, але, імовірно, і для всієї української літератури роль, що була так само визначна, як і роль Шевченка. Характеризувати цілість його творчості навряд чи варто в цьому короткому огляді, але дещо про його місце в українському реалізмі та в його розвитку, зокрема в історії української віршованої поезії, треба сказати.

Франкові доводилося не лише виборювати місце для реалізму в Західній Україні, яка мала в літературі та журналістиці хоч і не дуже довгу, та не дуже блискучу, але тим певнішу традицію; він мусив разом із тим здобувати права на власну мовну позицію та разом з цим боротися і за певну політику, що спершу здавалась галицьким сучасникам безнадійною, боротися за соціалізм. Лише неймовірна творча енергія Франка, що міг працювати одночасно над різними завданнями, із яких кожне вимагало б цілковитої сили та відданості окремої людини. Для реалізму Франка не достатньо вказівки на його літературні твори, бо він подав також теоретичне освітлення свого розуміння реалізму, чого в такій формі не зробив ніхто з наддніпрянців, де реалізм зріс непомітно і не без значного впливу розвитку російської літератури – прийшов, власне, на "готовий

грунт". І. Франко ставить своєму реалізму певні та немінливі завдання: хоч він сам називає себе "мікроскопістом", тобто письменником, що бачить та малює деталі, але бачить не в цьому своє глибоке завдання: він хоче "в партикулярному, частковому, випадковому показувати загальне, вічне, безсмертне" [2, с. 41].

Підсумовуючи свої роздуми про І. Франка, його творчість Д. Чижевський зазначає: "У ХХ-му столітті "модерністи" приймали збірки віршів І. Франка, як цілком "свої", так само, як і одночасні "драматичні поеми" Лесі Українки. Як її окремі твори, збірки І. Франка та окремі вірші мали назви іноземними мовами: "Semper tiro", "Excelsior", "Ex nihilo", "Plain Air"; такі назви вживали й інші модерністи (та і "декаденти" – це слово без підстав прикладалося і до модерністів узагалі, а невдалим полемістом – навіть до Франка). Модерністи хотіли чужомовними титулами відгородитись від простого люду як читача. Творчість Франка була працею для інтелігентів, хоч би й з "простого народу": в ці часи були вже й такі!" [2, с. 45].

Шостий розділ присвячений розвитку українського реалістичного театру. Як зауважує автор, тоді існувала поруч із політичною цензурою і театральна. Автор розвідки наголошує на тому, що український театр мав тривалу історію. Він пише, що перші українські вистави були аматорські, починаючи з 50-х рр., їх влаштовували Марко Вовчок зі своїм чоловіком Марковичем (у Чернігові та Києві). А згодом за ініціативи М. Кропивницького в Бобринці та братів Тобілевичів у Єлисаветі (Єлисаветграді) була створена театральна трупа. Цікавіми є роздуми Д. Чижевського про творчість М. Кропивницького: "... український театр є справжній театр, що українська мова є літературна мова..." [2, с. 49–50]. Історик літератури відзначає ті складні умови, у яких робив перші кроки український театр.

Кажучи про І. Карпенку-Карого, наголошується на його співпраці зі своїми братами (М. Садовським і П. Саксаганським), а також згадуються українські меценати Є. Чикаленко та Симиренко, які "підтримували, як пише Д. Чижевський, – український культурний рух..." [2, с. 52].

Звичайно, до театральних традицій приєднався "ідеолог культурного розвитку української мови" [2, с. 53] М. Старицький. Саме йому належить праця з об'єднання всіх театральних сил того часу.

Д. Чижевський у цій частині також аналізує розвиток театральної справи в Західній Україні, порівнює її з театральним життям на Наддніпрянщині.

Сьомий розділ присвячений "реалістичній" поезії Л. Глібова, С. Руданського, С. Воробкевича, П. Грабовського, І. Манжури, В. Самійленка, Я. Щоголева.

Згодом українські письменники Леся Українка, М. Вороний, Олександр Олесь почали поступово відходити від суто реалістичних традицій: "А ті поети, які щиро прагнули реалізму та пореволюційності, залишилися в народній, чи ліпше – знародовілій пісні головне через ті рештки романтичної стилістики та тональності, що в їх творах (почасти через певну провінційність української літератури) зберігалася як своєрідний код національної стихії" [2, с. 57].

У восьмій частині аналізуючи український реалізм, Д. Чижевський зауважує: "Український реалізм, що все ж був пов'язаний з течіями інших європейських літератур, не міг довго залишатись без руху, без змін. На відміну від П. Куліша, що нерухомо перебував романтиком до кінця віку (і через це його здебільшого ігнорували), український реалізм виробив собі програму на сто (як не на тисячу) років наперед. Але ця програма змушена була змінитися вже через 40 років і на її платформі

("селянська" мова і "селянське" життя як об'єкт) могли залишатись лише якісь "Гаркуни-Задунайські" [2, с. 57].

Автор зазначає, що реалізм в цей період не міг цілком опанувати віршовану поезію. У ній "найочевидніше виявлялися рештки романтизму..." [2, с. 58]. "І першим і найвизначнішим поетом, що, не ставлячи ніяких крапок над "і", своєю творчістю переміг суттєвий реалізм у віршованій поезії була Леся Українка... Леся Українка закінчує історію українського реалізму в надзвичайно цінній формі, яка фактично виводить літературу далеко за межі реалізму, а українську літературу робить – літературою світовою..." [2, с. 58].

Оцінюючи український реалістичний театр, Д. Чижевський зауважує, що він був нездатний виставляти "новітні" п'єси, п'єси нового часу, п'єси Леся Українки, бо "Леся Українка підносила українську літературу на рівень світової, тобто такої, яка говорить про теми, спільні та важливі для людства загалом. Важливо, що драматичні поеми висувають проблеми в концентрованій, інтенсивній формі. Виходячи за межі певного народу та певного часу, Леся Українка, можливо, вперше в історії української літератури, запропонувала твори, що належать не лише українській, а й світовій літературі... [...] ... Леся Українка зробила найбільший крок поза межі вузького реалізму і поза межі української літератури, чого й досі майже ніхто не зрозумів. А якщо поетка справді йшла до своїх творів, виходячи з позицій реалізму (що більш, ніж сумнівно), то це – найбільша заслуга реалізму перед українською літературою..." [2, с. 61].

У найкоротшій дев'ятій частині йдеться про своєрідний підсумок реалізму в українській літературі. Згадуються письменники, які "відмежувалися" від реалізму – В. Пачовський, П. Карманський, М. Філянський,

М. Чернявський, М. Коцюбинський, В. Винниченко. Ставлення Лесі Українки до цих митців було різне, на різних етапах їхнього творчого шляху. І як підсумок, Д. Чижевський пише: "У кожному разі елементи реалізму утримувалися та й утримуються досі почасти штучно" [2, с. 64] у творах цих митців.

Висновки. Отже, праця Д. Чижевського "Реалізм в українській літературі" засвідчила зацікавленість автора означеною проблемою й бажанням закінчити книгу розділом про реалізм. Можна говорити про стислість викладення окремих суджень, положень розділу, але в передмові автор, забігаючи наперед, пояснив особливість і час написання цього розділу. І хоч реалізм, його елементи, як пише Д. Чижевський, "утримувалися" і "утримуються" штучно й нині, даючи цікавий екскурс в історію розвитку українського реалізму. Коментуючи цю працю, М. Наєнко робить висновок "...це те краще, що з'явилося в материковій і діаспорній українській літературі, без елементів реалізму не обійшлося..." [1, с. 16].

Загалом згадана праця Д. Чижевського "Реалізм в українській літературі" мала і має значення для подальшого розвитку української літератури в дусі "органічного національного стилю..." [2, с. 64].

Список використаних джерел

1. Наєнко М. Машинописи теж не горять / М. Наєнко // Чижевський Д. Реалізм в українській літературі. – К. : Вид. центр «Просвіта», 1999.
2. Чижевський Д. Реалізм в українській літературі / Д. Чижевський. – К. : Вид. центр «Просвіта», 1999.

References

1. Naenko, M. (1999). Mashynopysy tezh ne horiat. *Chyzhevskiyi D. Realizm v ukrainiskii literaturi*. Kyiv.
2. Chyzhevskiy, D. (1999). *Realizm v ukrainiskii literaturi*. Kyiv.

Надійшла до редколегії 23.04.22

Nadya Gaevska, PhD in Philology, Professor
ORCID: 0000-0002-9817-3510
e-mail: nmgaevska@ukr.net

Olena Pylypei, PhD in Philology
ORCID: 0000-0003-4711-0613
e-mail: 19lena78pylypei@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

DMITRY CHYZHEVSKY ON THE FEATURES OF THE REALISM DEVELOPMENT IN UKRAINIAN LITERATURE

We are talking about the reception of D. Chizhevsky specifics of the development of realism in Ukrainian literature. The work of the scientist "Realism in Ukrainian Literature" (1956) is analyzed. Emphasis is placed on the development of the Ukrainian language, the development of Ukrainian realistic theater and Ukrainian culture in general. Speaking about the development of Ukrainian realistic theater, the researcher notes the significant role of I. Karpenko-Kary, M. Kropyvnytsky, M. Starytsky. At the same time, the development of theatrical business in Western Ukraine of that period is analyzed. The historical context of the appearance of Lesya Ukrainka's dramatic works is traced, as well as certain figures of representatives of realism in Ukrainian literature are outlined. D. Chizhevsky analyzes the work of realist writers, in particular L. Glibov, P. Grabovsky, I. Karpenko-Kary, M. Kropyvnytsky, I. Manzhura, O. Pchilka, S. Rudansky, V. Samylenko, I. Franko, J. Shchogoliv and others. Speaking about the role of Ivan Franko in the formation and development of Ukrainian realistic writing, D. Chizhevsky points out that Kamenyar is not only a practitioner of realism, but also a theorist, as he provided a theoretical justification for realism in his works. The peculiarities of the origin of realism, the sources of its appearance are emphasized, the specifics of the influence of other European literatures on Ukrainian literature are revealed. D. Chizhevsky indicated the principle of selection of material to reflect reality. As the main feature of the romantic style is metaphor, realistic style - metonymy. It is noted that realism was more active mainly in prose forms. Among those who have departed from realism, the researcher names V. Vynnychenko, P. Karmansky, M. Kotsyubynsky, V. Pachovsky, M. Filyansky, M. Chernyavsky, and others.

Keywords: realism, romantic literature, metaphor, style, novel, traditions, theater.